

ΓΙΑΝΝΟΣ Γ. ΛΩΛΟΣ–ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΜΑΡΑΜΠΕΑ
e-mails: ilolos@cc.uoi.gr – chrmarabea@hotmail.com

ΝΕΩΤΕΡΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΣ ΤΟΥ
ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΣΑΛΑΜΙΝΟΣ

Εισαγωγή

Σκοπός της συμβολής αυτής, στο πλαίσιο του Αρχαιολογικού Επιμέτρου του παρόντος τόμου, είναι η συνοπτική παρουσίαση των νεωτέρων πορισμάτων (των ετών 2008–2015) από την εξέλιξη της συστηματικής ανασκαφής του Τομέα Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στην περιοχή Κανάκια στο νοτιοδυτικό τμήμα της Σαλαμίνας, δηλαδή στην περιοχή της πρωτεύουσας του Μυκηναϊκού βασιλείου της νήσου, με ιδιαίτερη έμφαση στην εκτίμηση των αποτελεσμάτων των ερευνών στον δεύτερο τομέα της Πανεπιστημιακής Ανασκαφής, συγκεκριμένα στην τοποθεσία Πυργιακόνι, σε μικρή απόσταση στα νοτιοανατολικά της παραλιακής Μυκηναϊκής ακρόπολης των Κανακίων (πρώτου τομέα–πεδίου της Πανεπιστημιακής Ανασκαφής).

Η ερευνητική–εκπαιδευτική ανασκαφή του Τομέα Αρχαιολογίας στην περιοχή των Κανακίων διενεργείται ανελλιπώς από το 2000¹, με τη συναίνεση–συνδρομή της τοπικής Εφορείας Αρχαιοτήτων (της νυν Εφορείας Αρχαιοτήτων Δ. Αττικής, Πειραιώς και Νήσων) του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού, υπό την αιγίδα και με βασική, συνεχιζόμενη χρηματοδότηση του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, ενώ επί μέρους τομείς του όλου Σαλαμινιακού προγράμματος έχουν, κατά καιρούς, ενισχυθεί σημαντικά, με χορηγίες ή με την παροχή μέσων και υπηρεσιών, από Ελληνικούς και ξένους φορείς και ιδιώτες².

1. Αναλυτική βιβλιογραφία, σχετιζόμενη με τις ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στα Κανάκια κατά την τελευταία δεκαπενταετία παρατίθεται στο τέλος.

2. Τον Δήμο Σαλαμίνας (περιλαμβανομένου και του παλαιότερου Δήμου Αμπελακίων), το Ίδρυμα Ιωάννου Φ. Κωστοπούλου, το Ίδρυμα Ψύχα, τους ένθερμους φίλους της Ανασκαφής Σαλαμίνας Μιχάλη και Μυρτώ Πατέρα (με καιρία χορηγία το 2012), τον Όμιλο Ανάδειξης Μνημείων Σαλαμίνας “Ακάμας” (ιδρυθέντα από μέλη και φίλους της Ανασκαφής το 2006), επίσης το Institute for Aegean Prehistory (INSTAP), με επανειλημμένες επιχορηγήσεις του προγράμματος συντήρησης και μελέτης των Μυκηναϊκών κεραμικών ευρημάτων, καθώς και το Mediterranean Archaeological Trust (MAT).

Ας σημειωθεί, τέλος, ότι η Πανεπιστημιακή Ανασκαφή Σαλαμίνας, υπό την διεύθυνση του υπογραφομένου (με υποδιευθύντρια, από το 2010, την Δρα Χριστίνα Μαραμπέα), διεξάγεται κατ' έτος με την ενεργό συμμετοχή, στο πεδίο και στο Εργαστήριο, ομάδων φοιτητών και πτυχιούχων του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας καθώς και πολλών συνεργατών διαφόρων ειδικοτήτων.

(Γ. Λ.)

I. Κανάκια: Η Μυκηναϊκή ακρόπολη (Αίαντος)

Η Μυκηναϊκή ακρόπολη αποτελεί, από το 2000, το πεδίο της Πανεπιστημιακής Ανασκαφής Σαλαμίνας I. Ο συνολικός όγκος της ακρόπολης περιλαμβάνει δύο συνεχόμενα υψώματα (το ανατολικό, με υψόμ. 91 μ. και το πολύ βραχύδες δυτικό, με υψόμ. 69 μ.), επάνω από τον μυχό του ασφαλούς Όρμου των Κανακίων, στην νοτιοδυτική πλευρά της Σαλαμίνας (εικ. 1-3), ενώ η υπολογιζόμενη έκταση του διακριβωμένου οικιστικού ιστού επί των δύο υψωμάτων, μέχρι τους πρόποδες, υπερβαίνει τα 50 στρέμματα. Η εκτεταμένη οικιστική θέση, με δυνατότητες άριστης εποπτείας, από τα γύρω υψώματα και από την κορυφή της προκειμένης μακρόστενης βραχονησίδας, ολόκληρου του θαλάσσιου χώρου του δυτικού Σαρωνικού, έχει πρόσβαση σε δύο φυσικούς λιμένες, στο Όρμο Κανάκια προς τα δυτικά και στον μικρότερο Όρμο Πυργιακόνι προς τα νότια.

Από όλες τις προϊστορικές εγκαταστάσεις, που έχουν εντοπισθεί στην Σαλαμίνα, η ακρόπολη των Κανακίων, ευρισκόμενη σε καίριο γεωγραφικό σημείο, με ευνοϊκή τοπογραφία, παρουσιάζει την μεγαλύτερη διάρκεια χρήσης, επαρκώς τεκμηριωμένης ήδη από την Τελική Νεολιθική περίοδο (4η χιλιετία π.Χ.), με συνεχόμενες φάσεις κατοίκησης στην Πρώιμη, Μέση και Ύστερη Εποχή του Χαλκού. Όπως και άλλα Μυκηναϊκά ανακτορικά κέντρα στην Ηπειρωτική Ελλάδα, το παλαιό αυτό νησιωτικό κέντρο σημειώνει την μέγιστη ακμή του κατά την Υστεροελλαδική III Β περίοδο (13^ο αι. π.Χ.) και φαίνεται να εγκαταλείπεται (οριστικά αυτό), στο πλαίσιο μαζικής φυγής, στις αρχές της Υστεροελλαδικής III Γ: πρώιμης περιόδου, λίγο μετά το 1200 π.Χ., μαζί με την Ακρόπολη και την κάτω-πόλη των Αθηνών (περιλαμβανομένου και του συνδεδεμένου ανακτορικού βιοτεχνικού τομέα του Αλίμου), καθώς και τα γειτονικά κέντρα της Ελευσίνας και της Κολώνας στην Αίγινα, μέσα στον ορίζοντα της γενικευμένης “διεθνούς” κρίσης και της κατάρρευσης της ανακτορικής εξουσίας και οικονομίας στην Μυκηναϊκή Ελλάδα.

Στα ανώτερα άνδρα της παραλιακής ακρόπολης, συγκεκριμένα στο διάσελο μεταξύ των δύο υψωμάτων, έχουν έλθει στο φως μεγάλα πέτρινα κτήρια (εικ. 4), με πολλούς χώρους σε βαθμιδωτή διάταξη, προφανώς ιδρυμένα βάσει συνολικού σχεδίου και ελεγχόμενα από την τοπική άρχουσα τάξη (elite), ενώ στην βόρεια και

ιδίως στη νότια κλιτύ εντοπίζονται, σε μεγάλη έκταση, τμήματα της κάτω-πόλης.

Όπως συμβαίνει στις περιπτώσεις της Πύλου και της Ιωλκού (Διμηνίου και Κάστρου Βόλου), η Μυκηναϊκή ακρόπολη της Σαλαμίνας δεν προβάλλεται μέσω ισχυρών (Κυκλωπείων) οχυρώσεων, υπολείμματα, όμως, ενός ιδιαίτερου οχυρωτικού συστήματος, αποτελούμενου από οριοθετικούς/αμυντικούς περιβόλους και πύργους (προμαχώνες), για τον έλεγχο τους λιμένες, αναγνωρίζονται σε υψηλά ή κορυφαία σημεία στη νοτιοδυτική και βορειοδυτική κλιτύ του πρώτου υψώματος.

Την κυρίαρχη (ανακτορική) οικοδομική μονάδα, διευθετημένη στον μακρό άξονα (Α.-Δ.) της ακρόπολης, συνιστούν: Το Ανατολικό Συγκρότημα (ΙΑ-ΙΒ-ΙΔ), δημοσίου χαρακτήρα, με εργαστηριακούς, αποθηκευτικούς και βοηθητικούς χώρους και με κύρια είσοδο από μία ιδιότυπη ισχυρή πύλη (εικ. 7), κομβικής σημασίας για την πρόσβαση και κυκλοφορία (ανθρώπων και εμπορευμάτων) στο κορυφαίο τμήμα της ακρόπολης, εν συνεχεία το Κτήριο Δ, με αποθηκευτικές, κυρίως, λειτουργίες, και τέλος προς τα δυτικά, το Κεντρικό Κτήριο (Γ), ανεπτυγμένο σε πέντε (5) διαδοχικά επίπεδα, με εμβαδόν άνω των 750 μ² (εικ. 5), πού ενσωματώνει ένα σύνολο δωματίων, διαδρόμων και άλλων χώρων, δίδυμο επίσημο μέγαρο, ως πυρήνα εξουσίας, συνολικής εκτάσεως 112 μ², με εστία και δάπεδο από σκληρό λευκό ασβεστοκονίαμα, στον τύπο του διμερούς μεγάρου με μακρόστενη αίθουσα και πίσω δωμάτιο-θάλαμο (όπως στην Μιδέα), καθώς και μικρό ιερό (εικ. 6), με μόνιμες λατρευτικές κατασκευές στο εσωτερικό, στην βόρεια πτέρυγα του κτηρίου. Εντυπωσιάζει το γεγονός ότι και οι τρεις (3) είσοδοι του κύριου αυτού ανακτορικού οικοδομήματος βρέθηκαν σφραγισμένες, για προστατευτικούς και συμβολικούς λόγους, με πρόχειρα τοιχία, πού σημειώνουν την φάση εκκένωσης του κτηρίου από τους υψηλούς ενοίκους του, λίγο μετά το 1200 π.Χ.

Στα κινητά ευρήματα από τα στρώματα καταστροφής/εγκατάλειψης στην έκταση των ανεσκαμμένων κτηρίων επί της ακροπόλεως συγκαταλέγονται: Μεγάλες ποσότητες λεπτής (ακόσμητης και γραπτής) και χονδροειδούς/ημιχονδροειδούς κεραμικής της Υστεροελλαδικής ΙΙΙ Β-ΙΙΙ Γ: πρώιμης περιόδου (13ου-αρχών 12^{ου} αι. π.Χ.), εξ ολοκλήρου εισηγμένης από την Αττική, την Αίγινα, την Β.Α. Πελοπόννησο και άλλα μέρη, μεγάλος αριθμός πήλινων λουτήρων (*ασαμίνθων*) για ποικίλες χρήσεις, πλήθος λίθινων εργαλείων πάσης φύσεως και μικροαντικειμένων διαφόρων κατηγοριών από ποικίλες ύλες, περιλαμβανομένων ειδωλίων, σφονδυλίων/κομβίων, σταθμών, συμβόλων και σφραγιδολίθων, επίσης σημαντικές ποσότητες θαλασσίων οστρέων και οστά ζώων (εικ. 8).

Ευρήματα εξαιρετικής σημασίας, χωρίς αμφιβολία, είναι: Τμήμα ταλάντου χαλκού (του γνωστού τύπου ox-hide) βέβαιης Κυπριακής προέλευσης (από το Κτήριο Γ, εικ. 9), δύο σπάνια λίθινα σφονδύλια (γοήτρου;) με εγχάρακτη διακόσμηση, Κυπριακής/Ανατολικής τεχνοτροπίας (από τα Κτήρια Γ και Δ), καθώς και ένα σύνολο

(θησαυρός) χαλκών εργαλείων και ελασμάτων, προφανώς απόκρυψη κατά την φάση εγκατάλειψης, από χώρο του Κτηρίου ΙΔ του Ανατολικού Συγκροτήματος. Στο τελευταίο ανήκει και ένα μοναδικό χάλκινο έλασμα (φολίδα) από φολιδωτή επένδυση πανοπλίας Ανατολικού τύπου (εικ. 10), σφραγισμένο με το όνομα (δέλτο, cartouche) του μεγάλου Φαραώ Ραμσή Β' (1279–1213 π.Χ.), ενδεχομένως σύμβολο, ενθύμιο ή λάφυρο (στην κατοχή Σαλαμίνιου μισθοφόρου;). Στα κινητά ευρήματα, με ευρύτερες προεκτάσεις, θα πρέπει να προστεθεί ένα εισηγμένο αλαβάστρινο Αιγυπτιακό αγγείο από το μεγαροειδές λατρευτικό Υστερομυκηναϊκό κτήριο στην γειτονική τοποθεσία Πυργιακόνι (βλ. παρακάτω).

Εκτιμώντας την γενικότερη τοπογραφία της θέσης, καθώς και την έκταση και διάταξη των οικιστικών μονάδων της ακρόπολης, η μείζων Υστερομυκηναϊκή παράκτια εγκατάσταση των Κανακίων, ενταγμένη σε ένα ευρύτερο δίκτυο θαλασσιών επικοινωνιών και ανταλλαγών, και με άμεσο «ζωτικό» χώρο τον δυτικό Σαρωνικό, μπορεί, με την μέγιστη δυνατή ασφάλεια, να ταυτισθεί με την *αρχαίαν πόλιν*, δηλαδή την παλαιότερη πρωτεύουσα της νήσου, η οποία μνημονεύεται από τον γεωγράφο Στράβωνα (ΙΧ 1.9), ως *έρημος* πλέον, αλλά και σε γνωστή επιγραφή της εποχής του, συγκεκριμένα του προχωρημένου 1^{ου} αι. π.Χ., από την Ακρόπολη των Αθηνών (Ι.Γ.ΙΙ 2, Αρ.1035, στίχ. 32), με την προσωνυμία *Κυχρεία* (από τον πρώτο μυθικό βασιλέα της νήσου Κυχρέα).

Πρόκειται για την πρωτεύουσα του μικρού ναυτικού βασιλείου της Σαλαμίνας, γνωστού από την επική παράδοση (Ομήρου, *Ιλιάς*, Β, 557-558 και Ησιόδου, *Ηοίαι*, 39 (94.96), β, 4-11), την έδρα (το *βάθρον αγχίαλον* κατά Σοφοκλή, *Αίας*, 134-135) του δυναστικού οίκου των Αιακιδών και του Τελαμωνίου Αίαντος, και ακόμη, για την απώτερη μητρόπολη της Σαλαμίνας της Κύπρου (βλ. και Ομηρικό Έγχο *Εις Αφροδίτην*, Χ, 4), της οποίας πρώτος οικιστής, ως φυγας και περιπλανώμενος ήρωας, ήταν, σύμφωνα με τον αρχαίο θρύλο, ο Τεύκρος, ετεροθαλής αδελφός του Αίαντος.

Θα πρέπει να τονισθεί ιδιαίτερος ότι στο πεδίο των Κανακίων, δηλ. στην ακρόπολη και στην ευρύτερη περιοχή της, αποκαλύπτεται, για πρώτη φορά με τόσα ισχυρά αρχαιολογικά τεκμήρια, η βασική συγκρότηση ενός “ανακτόρου-κράτους” της Μυκηναϊκής Ελλάδος, από τα μικρότερα τη τάξει, πού διαγράφονται στο Έπος, με μία πρωτογενή παραγωγική βάση εξαρτημένη, κυρίως, από την κτηνοτροφία, την μελισσοκομία, την εκμετάλλευση των δασών (πευκώνων) και την εντατική, ενδεχομένως και πειρατική, θαλάσσια δραστηριότητα, του οποίου οι κεντρικές οικονομικο-κοινοτικές λειτουργίες και οργανωτικές δομές παρουσιάζονται αισθητά διαφοροποιημένες και λιγότερο σύνθετες, σε σύγκριση με εκείνες των μεγαλύτερων, σε έκταση, εμβέλεια και οικονομική ισχύ, κρατικών οντοτήτων της Κεντρικής Ελλάδος και της Πελοποννήσου, δηλ. της Ιωλκού, του Ορχομενού, των Θηβών,

των Αθηνών, των Μυκηνών/Τίρυνθος,³ της Λακεδαίμονος και της Πύλου.

Ο εντοπισμός του βασικού ιστού του ναυτικού κρατιδίου της Σαλαμίνας έρχεται να συμβάλει αποφασιστικά στην αναγνώριση της διαφοροποίησης, διαβάθμισης και «ασυμμετρίας» της ανακτορικής εξουσίας στην Ελλάδα του 13^{ου} αι. π.Χ., όχι όσον αφορά στην ουσία και στον κυρίαρχο ρόλο της, αλλά όσον αφορά στους τρόπους εκδήλωσης και προβολής της, σε χωρικό, πολιτικο-γεωγραφικό επίπεδο. Θέτει, επίσης, νέες παραμέτρους και κατευθύνσεις στην έρευνα, ώστε να αναζητηθούν, πέρα από αρχιτεκτονικά στερεότυπα, στο μέλλον, άλλα «ελάσσονα» ανακτορικά κέντρα στην Ηπειρωτική Ελλάδα, τα οποία, κατά πάσα πιθανότητα, δεν θα έχουν στον πυρήνα τους τριμερή πολυτελή τοιχογραφημένα μέγαρα τύπου Μυκηνών/Τίρυνθος και Πύλου. Αυτά, άλλωστε, αποτελούν τα επισημότερα και πλέον προβεβλημένα ενδιαιτήματα δύο μόνον, μέχρι στιγμής τουλάχιστον, ανάκτων, και μάλιστα των ισχυροτέρων.

Πέρα, και σε μικρή απόσταση, από τον διακριβωμένο οικιστικό ιστό της ακρόπολης (και της κάτω-πόλης), σε πλάτωμα (θέση Πυργιακόνι) προς τα νοτιοανατολικά –πεδίο της Πανεπιστημιακής Ανασκαφής Σαλαμίνας II από το 2008, εντοπίζονται απτά στοιχεία (ορατά ίχνη) της συνδεδεμένης Μυκηναϊκής νεκρόπολης, καθώς και σημαντικότερα μνημεία της τοπικής λατρείας (πρωτίστως ηρωολατρείας), τα οποία φαίνεται να υποδεικνύουν πλέον ένα Μυκηναϊκό και Κλασικό Αιάντειο (βλ. παρακάτω), αντίστοιχο προς εκείνο, το οποίο μαρτυρείται στην ομώνυμη θέση (και τόπο ταφής του Αίαντος) κοντά στο παραθαλάσσιο Ροίτειο της Τρωάδος, με βάση αναφορές σε έργα του Στράβωνος (XIII, 1.30), του Διονυσίου Βυζαντίου (XXXIX) και του Φιλοστράτου [*Ηρωϊκός*, 8.1 (668), 20.2 (684)], καθώς και σε άλλες πηγές.

(Γ.Λ.-Χ.Μ.)

II. Πυργιακόνι: Το νεκρικό και λατρευτικό τοπίο

A. Η Μυκηναϊκή εποχή

Η εξέλιξη της ανασκαφής στη Μυκηναϊκή ακρόπολη, σε συνδυασμό με την επιφανειακή έρευνα του περιβάλλοντος χώρου της, είχε ως αποτέλεσμα την διατύπωση συγκεκριμένων εκτιμήσεων και υποθέσεων εργασίας για το κύρος, την κοινωνική-ιδεολογική οργάνωσή της και τη μεταγενέστερη (στα ιστορικά χρόνια) πολιτική εκμετάλλευση ενός επώνυμου επικού παρελθόντος και οδήγησε στην συστηματική ανασκαφή τμημάτων ενός πλατώματος σε μικρή απόσταση νοτιοανα-

3. Για την ερμηνεία των δύο ακροπόλεων ως εδρών ενός (του ιδίου) άνακτος βλ. Μαρινάτος 1934, σ. 63, και προσφάτως, Maran 2006, σσ. 84-85.

τολικώς της ακρόπολης. Στην περιοχή αυτή (Πυργιακόνι), ανασκάπτονται συστηματικά από το 2008, παράλληλα με την έρευνα της ακρόπολης, μνημεία της Μυκηναϊκής και Κλασικής-πρώιμης Ελληνιστικής εποχής, συνδεδεμένα άμεσα με αυτήν σε ιδεολογικό επίπεδο.

Στην Ύστερη Μυκηναϊκή εποχή ανήκουν τρία μνημεία, τα οποία συγκροτούν ενιαίο, αδιάσπαστο σύνολο: ο τύμβος-κενοτάφιο, η λατρευτική χαμηλή εξέδρα και το μεγάλο κτήριο με την αίθουσα συναθροίσεων/συνεστιάσεων στον πυρήνα του (εικ. 11).

Ο τύμβος

Το πρώτο μνημείο που ερευνήθηκε στο Πυργιακόνι ήταν ο τύμβος, ελλειψοειδούς μορφής, διαστάσεων 20 x 25 μ., ύψους 2+ μέτρων (εικ. 12), ο οποίος δεσπόζει στο τοπίο και «επιστέφει» το επίσημο νεκροταφείο της ακρόπολης, ευρισκόμενο σε χαμηλότερο επίπεδο, προς τα βόρεια-βορειοανατολικά του μνημείου. Ο τύμβος είναι διαμορφωμένος σε προϋπάρχον φυσικό ασβεστολιθικό έξαρμα του εδάφους, μέσω της συσσώρευσης χώματος και της κατασκευής χαμηλού αναλημματικού τοίχου (κρηπίδας) στην δυτική/νοτιοδυτική ομαλή (και προσβάσιμη) πλευρά για την συγκράτηση του χώματος.

Η ενδελχής αφαίρεση όλου του χώματος από τον τύμβο απεκάλυψε δύο λάξευτά ορύγματα, το ένα μακρόστενο και το άλλο σχήματος τραπέζιου, στην κορυφή του, συνδεδεμένα με αύλακες, τα οποία ήταν κενά, χωρίς να περιέχουν ταφές.

Επί της κορυφής του τύμβου υπολογίζεται ότι θα ήταν αρχικά στημένη μία απλή ορθογώνια στήλη (σήμα), με αδρή λάξευση, που εντοπίστηκε σε σημείο της ανατολικής πλευράς του.

Ο τύμβος έχει περίβολο, ακανονίστου κυκλικού σχήματος στα νότια, ανατολικά, βόρεια και βορειοδυτικά, η πορεία του οποίου έχει παρακολουθηθεί επιφανειακά στο μεγαλύτερο τμήμα της. Στα δυτικά, ο περίβολος του τύμβου συναντά ένα μεγάλο κτήριο, το οποίο ενσωματώνεται οργανικά στο όλο σύστημα.

Η χαμηλή εξέδρα

Σε πολύ μικρή απόσταση δυτικώς του τύμβου απεκαλύφθη χαμηλή εξέδρα (πλατφόρμα), ακανονίστου κυκλικού-ελλειψοειδούς σχήματος, διαμέτρου 6 μ. περίπου (εικ. 11), κατασκευασμένη από μικρούς και μεσαίου μεγέθους λίθους, διευθετημένους σε μία στρώση. Επί της εξέδρας σημειώθηκε ποσότητα οστράκων κυλικών, σκύφων και χυτροειδών αγγείων της Ύστεροελλαδικής III Β-III Γ: πρώιμης περιόδου, 2 θραύσματα πήλινων ειδωλίων και μικρός αριθμός οστών ζώων.

Το μεγάλο κτήριο

Δυτικώς του τύμβου και της εξέδρας, διαμορφώνεται επίπεδος χώρος (άνδηρο), διαστάσεων 33x10 μ. περίπου, στον άξονα Α.-Δ., που ορίζεται από την πτώση μεγάλου φυσικού (ασβεστολιθικού) εξάρματος (λατρευτικής εξέδρας των Κλασικών-πρώιμων Ελληνιστικών χρόνων, βλ. συμβολή του Γ. Λώλου παρακάτω) από νότον και από άλλους βραχώδεις σχηματισμούς από δυσμάς και βορράν, επί του οποίου οικοδομήθηκε μεγάλο κτήριο (εικ. 13), το οποίο χωρίζεται σε δύο τμήματα: το δυτικό, με τρεις πτέρυγες, το οποίο χαρακτηρίζεται από την μεγάλη αίθουσα με τους δευτερεύοντες χώρους (εικ. 14), και το ανατολικό, ως μεταβατικό προς τον χώρο του τύμβου.

Η προκαταρκτική μελέτη της κεραμεικής από τους χώρους του υποδεικνύει ότι το κτήριο είχε την τύχη της ακρόπολης, καθώς εγκαταλείφθηκε στην Υστεροελλαδική ΙΙΙ Γ: πρώιμη φάση (αρχές του 12^{ου} αι. π.Χ.) και ότι ενδεχομένως το κτήριο χρησιμοποιήθηκε για μικρότερο χρονικό διάστημα σε σύγκριση με τα μεγάλα ηγεμονικά κτήρια, τα οποία αντικαθιστούν άλλα παλαιότερα στις αρχές του 13^{ου} αιώνα π.Χ., στη γειτονική ακρόπολη.

Ο σημαντικότερος χώρος του κτηρίου είναι η μεγάλη αίθουσα (αρ. 4), ορθογωνίου σχήματος, εσωτερικών διαστάσεων 9,70-9,95 x 5,70-5,80 μ., με ευρεία θύρα στις δύο στενές πλευρές (εύρους 1,55 μ. η δυτική και 1,70 μ. περίπου η ανατολική) και στη βόρεια πλευρά (εύρους 1,50 μ.). Η αίθουσα ήταν υπόστυλη, όπως υποδεικνύουν δύο λίθινες βάσεις, σε σειρά, στον άξονα της αίθουσας, δηλαδή Α.-Δ. Η δυτική βάση είναι του συνήθους κυκλικού σχήματος, διαμέτρου 0,33-0,35 μ. (εικ. 15), ενώ η ανατολική είναι ορθογωνίου περίπου σχήματος, με επιμελώς στρογγυλεμένες γωνίες, διαστάσεων 0,40 x 0,30 μ. Οι βάσεις είναι βυθισμένες εντός του δαπέδου της αίθουσας και εξέχουν σήμερα κατά 2,5 εκ. η πρώτη και κατά 5-7 εκ. η δεύτερη. Μεταξύ των δύο βάσεων διατηρείται υπόλειμμα εστίας, ορθογωνίου περίπου σχήματος, με διαστάσεις 1 x 0,55 μ., από πλακοειδείς λίθους, σε δύο στοιχειώδεις σειρές, βυθισμένους σε ερυθρωπό (καμένο) χώμα.

Εντός της αίθουσας εντοπίσθηκε κυρίως κεραμική, σχετιζόμενη με την προετοιμασία φαγητού και την κατανάλωση υγρών. Ενδεικτικά αναφέρονται τριποδικές χύτρες και άλλα μαγειρικά αγγεία (π.χ. εικ. 17), σκύφοι και κρατήρες.

Η αίθουσα πλαισιώνεται από άλλους χώρους από δυσμάς, βορράν και ανατολάς με τους οποίους επικοινωνεί άμεσα, ενώ, αντίθετα, δεν υπάρχει άμεση επικοινωνία με το ανατολικό τμήμα του κτηρίου, στο οποίο διαμορφώνεται ιδιαίτερο σύστημα πρόσβασης προς την χαμηλή εξέδρα και τον τύμβο.

Αναλυτικότερα, στα βόρεια δημιουργείται παράλληλη πτέρυγα (εικ. 13), από επιμήκη χώρο, το μήκος του οποίου (8,80 μ. περίπου) πλησιάζει το μήκος της με-

γάλης υπόστυλης αίθουσας στα νότια. Δύο χαμηλά διαχωριστικά στοιχεία διαιρούν τον ενιαίο χώρο σε 3 μικρότερα μέρη (αρ. 8-9-10), με βαθμιδωτή διάταξη από ανατολάς προς δυσμάς. Η λειτουργία του τριμερούς, βαθμιδωτού χώρου σχετίζεται άμεσα με την αίθουσα, εφόσον η πρόσβαση σε αυτόν είναι δυνατή από θύρα στο βόρειο τοίχο της αίθουσας. Με βάση την προκαταρκτική μελέτη των ευρημάτων και τα αρχιτεκτονικά δεδομένα, ο πρώτος από δυσμάς χώρος (αρ. 10) μπορεί να αναγνωρισθεί ως μαγειρείο (με λαξευμένο κοίλωμα στο φυσικό βράχο, χρωματική διαφοροποίηση στο χωμάτινο δάπεδο και μαγειρικά σκεύη), ο μεσαίος χώρος (αρ. 9), με ίχνη από επάλειψη ασβεστοκονιάματος στο δάπεδο, χρησιμοποιήθηκε για την τοποθέτηση αγγείων, όπως ένα απιόσχημο ρυτό (εικ. 18), και άλλων ενδεχομένως αντικειμένων, επί κτιστού θρανίου διαστάσεων 1,95x0,55 μ., ύψους 0,32 μ. στον βόρειο τοίχο, ενώ το ανατολικότερο, και υψηλότερο, τμήμα του τριμερούς χώρου (αρ. 8), στο δάπεδο του οποίου ομοίως διατηρήθηκαν ίχνη της αρχικής επάλειψης με ασβεστοκονίαμα, λειτούργησε ως αποθηκευτικός χώρος αγγείων, πήλινων και λίθινων αντικειμένων.

Δυτικά της αίθουσας απεκαλύφθησαν αποθηκευτικοί χώροι (αρ. 2-3), με ποσότητα εναπομεινάντων αγγείων, συνδεδεμένων με την παραγωγή και την κατανάλωση φαγητού, επί των χωμάτινων δαπέδων, ενώ αποθηκευτική/βοηθητική λειτουργία διαπιστώνεται και στον τετράγωνο περίπου χώρο (αρ. 7), στον οποίο εισέρχεται κανείς, μέσω του μακρόστενου χώρου (αρ. 5), από την ανατολική θύρα της αίθουσας. Από το πλήθος των αγγείων ή τμημάτων αγγείων (π.χ. εικ. 19), των πήλινων, λίθινων και οστρέινων εργαλείων και αντικειμένων που σημειώθηκαν στον χώρο, ξεχωρίζει λίθινο Αιγυπτιακό αγγείο (αλάβαστρο), με οριζόντιες φλεβώσεις (εικ. 20), αποτελούμενο από τέσσερα θραύσματα, τα οποία εντοπίστηκαν σε τέσσερις διαφορετικούς χώρους (και σε τρεις ανασκαφικές περιόδους).

Γίνεται σαφές ότι η μεγάλη αίθουσα (με εμβαδόν 60 μ² περίπου) και οι αποθηκευτικοί και βοηθητικοί χώροι από τους οποίους περιβάλλεται στις τρεις πλευρές συγκροτούν μία οργανωμένη ενότητα εντός του κτηρίου, χωρίς άμεση επαφή, όπως προαναφέρθηκε, με το ανατολικό τμήμα του, στο οποίο αναπτύσσεται ιδιαίτερο σύστημα πρόσβασης από το κτήριο στον περιβάλλοντα χώρο του τύμβου. Συγκεκριμένα, δύο μακροί τοίχοι, στο ανατολικό πέρας των οποίων εφάπτονται χαμηλές τετράπλευρες κτιστές κατασκευές (πλατφόρμες) διαμορφώνουν μία μακρόστενη πρόσβαση (είσοδο, αρ. 14) στην περιοχή του τύμβου, στην προς ανατολάς ευθεία (άξονα) της μεγάλης αίθουσας.

Όσον αφορά στο ζήτημα της πρόσβασης και κυκλοφορίας εντός του κτηρίου και του ευρύτερου αρχιτεκτονικού συστήματος, τα διαθέσιμα στοιχεία είναι αρκούντως σαφή. Η βόρεια πτέρυγα του κτηρίου, αποκαλυφθείσα κατά το 2015, σε χαμηλότερο επίπεδο από την μεσαία, που πλαισιώνει από βορράν την αίθουσα, συ-

νιστά, όπως δείχνουν τα τελευταία στοιχεία, πέρασμα, αποτελούμενο από τρεις τουλάχιστον διαδοχικούς χώρους (αρ. 11 α-γ), με τέσσερις θύρες, σε διαφορετικούς όμως άξονες, εκ των οποίων οι δύο φέρουν μονολιθικό κατώφλι, ενώ μία διαθέτει κτιστό κατώφλι. Το μέγεθος των χώρων παρουσιάζεται μειούμενο από ανατολάς προς δυσμάς, καθώς ο βόρειος τοίχος τους είναι κατασκευασμένος επάνω ακριβώς στην οφρύ του φυσικού βράχου. Ο τοίχος αυτός υπολογίζεται ότι συνεχίζει ως περίβολος (μανδρότοιχος) εκτός των ορίων του κτηρίου (στα ανατολικά και δυτικά) και ήδη έχει εντοπισθεί τμήμα του στα δυτικά (στα Τετράγωνα Γ 1-Δ1 στην κάτωψη).

Συνεπώς, ο ευρισκόμενος στην αίθουσα του κτηρίου για να φθάσει στην περιοχή του τύμβου χρειάζεται να διαβεί τέσσερις θύρες (από τους χώρους 4-3-2-1), σε τεθλασμένη πορεία, μέχρι να φθάσει στο δυτικό άκρο της βόρειας πτέρυγας και στη συνέχεια να διασχίσει την βόρεια πτέρυγα (αρ. 11 γ-α) με κατεύθυνση προς ανατολάς μέχρι τον αύλειο χώρο (αρ. 12) που διαμορφώνεται από τον λαξευμένο φυσικό βράχο και φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε και ως χώρος συναθροίσεων, εξυπηρετούμενος από το παρακείμενο δωμάτιο αρ. 18 (εικ. 16). Σε αυτό αποκαλύφθηκαν άφθονα υπολείμματα αγγείων, κυρίως ανοικτών τύπων, με επικρατέστερες τις κύλικες, καθώς και τμήματα κρατήρα με εικονιστική παράσταση πολεμιστών επί αρμάτων, η οποία προκαλεί έντονους συνειρμούς για την ιδεολογική χρήση του λειτουργικού αυτού σκεύους στις υπολογιζόμενες συναθροίσεις προς τιμήν ήρωα.

Από την αυλή πρέπει κανείς να στραφεί προς νότον και να περάσει άλλη θύρα με παχύτατο κατώφλι, να κινηθεί μέσω διαδρόμου (αρ. 13) προς νότον, αφήνοντας μικρά δωμάτια στα αριστερά του (αρ. 16-17), και στη συνέχεια να στραφεί στα ανατολικά και να εισέλθει στην οριοθετημένη από περίβολο περιοχή του τύμβου.

Σύνθεση των δεδομένων

Από τη σύντομη περιγραφή των ανασκαφέντων μνημείων στο Πυργιακόνι είναι δυνατή η σύνθεση όλων των στοιχείων, με στόχο την κατανόηση της χρήσης και της λειτουργίας τους.

Λαμβάνοντας υπ' όψιν όλο το πλαίσιο αναφοράς, γίνεται σαφές ότι στο Πυργιακόνι αναπτύσσεται ένας οργανωμένος νεκρικός-λατρευτικός χώρος, ο οποίος ελέγχεται από την εξουσία της ακρόπολης. Συγκεκριμένα, πρόκειται για σύστημα νεκρικής προσωπολατρίας, που παίρνει διαστάσεις ηρωολατρίας, και μάλιστα για πρόσωπο το οποίο δεν ετάφη εκεί. Το διπλό όρυγμα του τύμβου μεταβάλλεται δηλαδή σε κενοτάφιο, το οποίο δέχθηκε (άπαξ;) υγρές προσφορές (χοές)⁴ και στη συ-

4. Για τις προσφορές στις σκιές των νεκρών βλ. Ομήρου *Οδύσσεια*, Ραψ. λ', στίχ. 1-51.

νέχεια ενδεχομένως καταχώθηκε. Η πλήρωση των δύο ορυγμάτων με χώμα θα ολοκληρώθηκε με την τοποθέτηση της απλής στήλης στην κορυφή του τύμβου.

Το στοιχείο που διαφοροποιεί μία συνήθη (και ανώνυμη, τουλάχιστον για εμάς) νεκρική λατρεία, όπως αυτές που ασφαλώς ελάμβαναν χώρα στα Μυκηναϊκά νεκροταφεία, από την οργανωμένη και επίσημη «επώνυμη» νεκρική λατρεία στο Πυργιακόνι είναι το υποστηρικτικό αρχιτεκτονικό σύστημα που αναπτύσσεται δίπλα στον τύμβο. Το μεγάλο λατρευτικό κτήριο και η χαμηλή εξέδρα φαίνεται ότι κατασκευάστηκαν όταν η ηγεσία της ακρόπολης αποφάσισε να τιμήσει ένα εξέχον νεκρό μέλος της, το οποίο δεν ετάφη στην πατρίδα του.

Η υπόστυλη αίθουσα στον πυρήνα του μεγάλου κτηρίου στα δυτικά του τύμβου χρησιμοποιήθηκε για συναθροίσεις, με παράλληλη κατανάλωση φαγητού, το οποίο προετοιμαζόταν εντός του κτηρίου, με τα σκεύη που ήταν αποθηκευμένα στους χώρους πέριξ της αίθουσας. Την συνάθροιση και κυκλοφορία μεγάλου αριθμού ανθρώπων υποδεικνύουν και οι τρεις ευρείες θύρες της αίθουσας. Επιπλέον, η αποθήκευση τελετουργικών και άλλων σκευών, τα οποία θα μπορούσαν να χρησιμοποιούνται σε δρώμενα στη αίθουσα και στην περιοχή του κενοταφίου δεν μπορεί να αποκλειστεί, όπως άλλωστε μαρτυρεί και ο εντοπισμός ενός απίοσχημου ρυτού και του Αιγυπτιακού αλαβάστρου, η εγκατάλειψη όμως του κτηρίου και η γενικότερη αναμόχλευση στην περιοχή από τους κατασκευαστές του Κλασικού τεμένους, αλλοιώνουν την αρχική εικόνα του περιεχομένου του.

Το ανατολικό τμήμα του κτηρίου ορίζει τη μνημειακή διόδο προς τον χώρο του τύμβου και σηματοδοτεί το πέρασμα σε διαφορετικό περιβάλλον. Η περίπου κυκλική εξέδρα οριοθετεί έναν χώρο μεταξύ του κτηρίου και του τύμβου, στον οποίο θα μπορούσαν να παραμένουν λατρευτές και να αποδίδουν τιμές προς τον μεγάλο νεκρό ή να παρακολουθούν την απόδοση τιμών (με εναγισμούς) στην κορυφή του τύμβου. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι στην κεραμεική που ανασύρθηκε κατά την ανασκαφή της διόδου προς τον τύμβο μεγάλος ήταν ο αριθμός θραυσμάτων κυλίκων.

Η οριοθέτηση του ευρύτερου χώρου, μέσω του περιβόλου του τύμβου και του κτηρίου, οι ελεγχόμενες κύριες θύρες που βρίσκονται μακριά από την υπολογιζόμενη εξωτερική θύρα στο δυτικό τμήμα του περιβόλου του κτηρίου (ίσως βορείως του χώρου 1) και οι τεθλασμένες πορείες που πρέπει να ακολουθήσει κανείς έχουν άμεσο κοινωνικό-ιδεολογικό αντίκτυπο στην οργάνωση της νεκρικής λατρείας, πέρα από την παροχή προστασίας σε πρακτικό επίπεδο, εφόσον δημιουργούνται συνθήκες αποκλεισμού ή επιλεκτικής συμμετοχής στα λατρευτικά δρώμενα εντός του οριοθετημένου χώρου και παράλληλα υποβάλλεται ο επίσημος χαρακτήρας της κίνησης από το κτήριο στον τύμβο και αντίστροφα, εν είδει πομπής.

Το αυτόνομο Μυκηναϊκό λατρευτικό συγκρότημα στο Πυργιακόνι προσφέρει

μοναδική δυνατότητα μελέτης του τρόπου οργάνωσης μίας ηρωολατρείας και συνθέτει, μαζί με το γειτονικό Κλασικό-πρώιμο Ελληνιστικό τέμενος και την ακρόπολη σε κοντινή απόσταση, ένα μείζον μνημειακό σύνολο, το οποίο μπορεί να συνδεθεί με τον γνωστό από την αρχαία παράδοση ηγεμονικό οίκο της Σαλαμίνας.

(X. M.)

B. Η Κλασική εποχή. Το Κλασικό τέμενος

Συναπτόμενο προς το Μυκηναϊκό σύστημα, στο Πυργιακόνι, είναι το Κλασικό-πρώιμο Ελληνιστικό τέμενος, το οποίο ανασκάπτεται συστηματικά από το 2010. Πρόκειται για εξαιρετικό παράδειγμα τεμένους (sacred precinct), το οποίο συγκεντρώνει όλα τα βασικά χαρακτηριστικά ενός τόπου άσκησης λατρείας προς τιμήν θεότητας ή ήρωα αυτού του είδους, όπως συνοψίσθηκαν πρόσφατα, με ουσιαστικό τρόπο, από την Καθηγήτρια Gunnel Ekroth⁵.

Η διάρκεια ζωής του τεμένους υπολογίζεται σε δύο έως δυόμισυ, το πολύ, αιώνες, με έναρξη της λειτουργίας του 700 περίπου έτη μετά την εγκατάλειψη του μνημειακού λατρευτικού κτηρίου και των κτηρίων του ανακτορικού συγκροτήματος της γειτονικής ακρόπολης.

Η ίδρυσή του, ως επισήμου Αθηναϊκού ιερού, μπορεί, με ασφάλεια, να χρονολογηθεί μέσα στο διάστημα των πρώτων δεκαετιών του 5ου αι. π.Χ., αμέσως μετά την προσάρτηση της Σαλαμίνας στο κράτος των Αθηνών και την πολιτικο-ιδεολογική «απορρόφηση» του ηρωικού παρελθόντος της (πολύ πιθανόν, μετά την νίκη στην ναυμαχία της Σαλαμίνας του 480 π.Χ.).

Η χρονολογία της καταστροφής του, για την οποία συμφωνούν απολύτως κεραμικά και νομισματικά ευρήματα από την ανασκαφή, θα πρέπει να τεθεί στον πρώιμο 3^ο αι. π.Χ., ενδεχομένως μέσα στον ορίζοντα του Χρεμωνιδείου Πολέμου (268-263/262 π.Χ.).

Όπως και σε άλλα ιερά βράχων στην Αττική⁶ και αλλού, πυρήνα του τεμένους, αμέσως νοτίως του Μυκηναϊκού κτηρίου, συνιστά μακρόστενος βραχώδης (ασβεστολιθικός) σχηματισμός, με επίπεδη γενικώς άνω επιφάνεια και ελαφρώς επικλινή προς τα βόρεια, ως φυσική εξέδρα, διαστάσεων 37 x 22,50 μ., με μέτωπο (κατακόρυφο) προς τα νότια και νοτιοανατολικά (εικ. 21), μέσου ύψους 1,70 μ., στο οποίο

5. Στην ανακοίνωσή της “A room of one’s own? Exploring the temenos concept as divine property”, στο Διεθνές Συμπόσιο με τίτλο *The Stuff of the Gods. The Material Aspects of Religion in Ancient Greece*, που οργανώθηκε από το Σουηδικό Ινστιτούτο και την Βρετανική Σχολή Αθηνών, στο Νέο Μουσείο Ακροπόλεως (7-9 Ιουλίου 2015).

6. Π.χ. στο ιερό του Διός στον Λόφο των Νυμφών στην Αθήνα και στο ιερό Αφροδίτης και Έρωτος στην Ιερά Οδό.

διατηρούνται 5-6 τεχνητά, περίπου ορθογώνια λαξεύματα (λατρευτικές κόγχες).

Η άμεση περιοχή του ιερού βράχου οριοθετείται από περίβολο (μαντρότοιχο), μέσου πάχους 1-1,20 μ., ο οποίος παρακολουθείται κανονικά στα νότια, νοτιοανατολικά και ανατολικά, όπου συνάπτεται και συμπίπτει, εν μέρει, με τον περίβολο του Μυκηναϊκού τύμβου-κενοταφίου, με πορεία, εν συνεχεία, προς τα βόρεια, και με δυνατότητα πρόσβασης, μέσω ανοίγματος-εισόδου, στον τύμβο, δηλαδή στο παλαιότερο επίκεντρο της λατρείας και σταθερό σημείο αναφοράς στον χώρο.

Σε μικρή απόσταση στα ανατολικά του βραχώδους σχηματισμού, και σε χαμηλότερο επίπεδο, έχουν αποκαλυφθεί: Κτιστή κυκλοτερής κρήνη, σε σημείο όπου υπήρχε πηγή νερού (απαραίτητου στοιχείου στις λατρευτικές πράξεις) και μικρό αυτόνομο δωμάτιο, ίσως φυλακείο (εικ. 11).

Η συνολική έκταση (έγγειος ιδιοκτησία) του τεμένους σημειώνεται (περιμετρικά;) από όρους (υπό μορφήν του γράμματος Όμικρον, ως συντομογραφίας της λέξης, σκαλισμένου σε φυσικούς βράχους) προς αποτροπή επίδοξων καταπατητών⁷.

Ο κύριος χώρος λατρείας αναγνωρίζεται στο υψηλότερο επίπεδο του τεμένους (B. τομέα) επί του φυσικού βράχου, και περιλαμβάνει τα εξής στοιχεία, σε περιοχή, οριζόμενη από τοίχο-περίβολο, σε σχήμα Γ:

α) Κτίσμα σε σχήμα Π, ανοικτό μπροστά, με κύρια πρόσβαση από νότο, β) μικρή κτιστή βωμοειδή κατασκευή, και γ) μεγάλο φυσικό λάκκο (βόθρο προσφορών/εναγισμών), διαστάσεων 5,60 x 3 μ., και μεγίστου βάθους 3 μ., που βρέθηκε «μπαζωμένος» με οικοδομικό υλικό και άφθονη θραυσμένη κεραμική, ως αποτέλεσμα, πιθανά, γενικής εκκαθάρισης του ιερού χώρου, μετά την καταστροφή του τεμένους και την διάλυση των λειτουργιών του.

Σε χαμηλότερο επίπεδο (στον Ν. τομέα), κατά μήκος του μετώπου του ιερού βράχου, έχουν έλθει στο φως, σε σειρά (από Δ. προς Α.), τα παρακάτω αρχιτεκτονικά υπολείμματα: α) Τετράγωνο βοηθητικό δωμάτιο (του ιερέα ή της ιέρειας), β) μακρόστενο δωμάτιο καθαρμών, με δάπεδο και τοίχους που φέρουν επίστρωση λευκού ασβεστοκονιάματος (εικ. 22), γ) κατασκευή σε σχήμα Π (υπό μορφήν ναΐσκου), αρχικώς στεγασμένη με κεράμους, η οποία περιείχε λίθινο ορθογώνιο βάθρο αναθήματος, ίσως αγάλματος (εικ. 23), και δ) ήπια κτιστή κλίμακα (άνοδος), για την σύνδεση του κατωτέρου (νοτίου) με το ανώτερο (βόρειο) επίπεδο του τεμένους, με ενσωματωμένη ορθογώνια τράπεζα προσφορών, από παχύ σκληρότατο ασβεστοκονίαμα. Τέλος, στο δυτικό τμήμα αυτού του κατώτερου επιπέδου, προέκυψε από την ανασκαφή εντυπωσιακή τεχνητή τάφος (χάνδακας), λαξευμένη

7. Οι καταπατητές (στην επιγραφή IG II2, 1035, στίχ. 21-22) ορίζονται ως εξής: *κάποιοι, οι οποίοι υπερβαίνουν τους ιερούς όρους και επεργάζονται (δηλαδή δουλεύουν παρανόμως) την ιερή γη.*

στον φυσικό βράχο (μήκους 9 μ., πλάτους 1 μ. και βάθους 0,50 μ.), με κατεύθυνση Β.-Ν., ειδικού προορισμού, ενδεχομένως ως τελετουργικού νιπτήρα, και με τελευταία διαπιστωμένη χρήση ως ορύγματος για την απόρριψη κεραμεικής (του 5^{ου}-4^{ου} αι. π.Χ.).

Όσον αφορά στα κεραμικά ευρήματα, από τους τομείς της ανασκαφής στα διαφορετικά επίπεδα του τεμένους προέρχονται: Μεγάλες ποσότητες ακόσμητης /άβαφης (χονδροειδούς, ημιχονδροειδούς και λεπτής) και μελαμβαφούς Αθηναϊκής κεραμεικής του 5^{ου}-πρώιμου 3^{ου} αι. π.Χ. (π.χ. εικ. 24)⁸, που παραλληλίζεται σε μεγάλο βαθμό στο δημοσιευμένο υλικό από την Αγορά των Αθηνών, αριθμός οστράκων ερυθρόμορφων Αττικών αγγείων, περιλαμβανομένου τμήματος κωδωνόσχημου κρατήρα (εικ. 25), ως βασικού ιερατικού σκεύους (σε χρήση επί της εξέδρας), πλήθος θραυσμάτων εμπορικών (οξυπύθμενων) αμφορέων (Θάσου, Μένδης, Χίου), πίθων και κυψελών, καθώς και τμήματα περιρραντηρίων. Απαντούν, επίσης, 16 ενεπίγραφα όστρακα, ένα εξ αυτών με την επιγραφή ΔΗ (*δημόσιον*, εικ. 26).

Στα υπόλοιπα κινητά ευρήματα από την ανασκαφή συγκαταλέγονται:

- Προχοή γιγαντιαίας λίθινης λεκάνης.
- Δύο θραύσματα λίθινων περιρραντηρίων (ενός, μαρμάρινου).
- Τμήμα πήλινου αναγλύφου αναθηματικού πλακιδίου.
- Πήλινες, πυραμιδόσχημες και απιόσχημες αγνύθες (δύο ενσφράγιστες, ως αφιερώματα, από το εσωτερικό του ναΐσκου).
- Πήλινα και λίθινα εργαλεία.
- Μετάλλινα αντικείμενα, από σίδηρο (μεγάλος ήλος, λαβή κάδου), χαλκό (άγκιστρο, δύο δακτύλιοι, ως ενθέματα) και μόλυβδο (σύνδεσμοι, δύο σφενδονόλιθοι, ένα Αθηναϊκό σταθμό με ανάγλυφο σύμβολο (1/4 αμφορέα) και μία σφραγίδα, ελλειψοειδούς μορφής, με φυτικό θέμα-σύμβολο).
- Δύο ψήφοι από φαγεντιανή.
- 13 διάτρητα κοχύλια *Luria lurida*, ως ψήφοι περιδεραιού (του ιερέα;).
- 5 επεξεργασμένα κοχύλια του είδους *Spondylus gaederopus*.
- Πολλά θαλάσσια όστρεα (διατροφικά υπολείμματα).
- Τέλος, 21 νομίσματα: 3 αργυρά Αθηναϊκά του προχωρημένου 5^{ου} αι. π.Χ. (π.χ. εικ. 27) και τα υπόλοιπα, στην πλειονότητά τους, χάλκινα Αθηναϊκά του προχωρημένου 4^{ου}-πρώιμου 3^{ου} αι. π.Χ. (και 2 Σαλαμίνος του 4^{ου} αι. π.Χ.).

8. Είναι, πράγματι, εντυπωσιακός ο όγκος της κεραμεικής των Κλασικών και πρώιμων Ελληνιστικών χρόνων από την ανασκαφή, σε θέση μάλιστα μακράν του αστικού κέντρου (στο Αμπελάκι, όπου είναι αναμενόμενος), όπως έχει επισημανθεί σε όλες τις εκθέσεις και προκαταρκτικές δημοσιεύσεις μας.

Όλα τα μέχρι τώρα στοιχεία από την ανασκαφή οδηγούν στην εκτίμηση ότι το αποκαλυπτόμενο τέμενος στο Πυργιακόνι θα πρέπει να ταυτισθεί με το *τέμενος Αίαντος*, το οποίο περιλαμβάνεται σε κατάλογο σημαντικών ιερών και τεμενών στην Σαλαμίνα και στην Αττική, ενταγμένων σε πρόγραμμα αποκατάστασης και αναβάθμισης, όπως ορίζεται σε μακροσκελή Αθηναϊκή επιγραφή (IG II², 1035, στίχ. 32) του ύστερου 1^{ου} αι. π.Χ. και το οποίο προσγράφεται, κατά γενική παραδοχή,⁹ στην αναφερόμενη (συνεκφερόμενη) *αρχαίαν πόλιν* της νήσου, που είχε, τότε, λάβει την προσωνομία *Κυχρεία*¹⁰.

Στην αναγνώριση αυτή οδηγούν ισχυρότατες ενδείξεις:

1. Η επιλογή, κατόπιν Αθηναϊκής πρωτοβουλίας, του σημείου ίδρυσης του τεμένους, σε πολύ απομακρυσμένη θέση στη νοτιοδυτική ακτή, σε περιοχή, όμως, με απτά στοιχεία του (Μυκηναϊκού) παρελθόντος και σε άμεση οπτική επαφή με τον ερειπίωνα της *αρχαίας πόλεως* (*Κυχρείας*), για την οποίαν θα μαρτυρούσε η τοπική παράδοση.
2. Η άμεση γειτνίαση και προσκόλληση του τεμένους στον παλιό τύμβο/κενοτάφιο επιφανούς («απόντος») νεκρού του (Μυκηναϊκού) παρελθόντος, που θα αποτελούσε ορόσημο και «έρεισμα» στον χώρο και θα έγινε μέρος του Κλασικού λατρευτικού συγκροτήματος, σε ένα φορτισμένο, από αιώνες, νεκρικό τοπίο.
3. Η χρονική στιγμή της *καθιέρωσης* του τεμένους, σε πρώιμη φάση του 5^{ου} αι. π.Χ., μετά την ενσωμάτωση της νήσου και του θρυλικού υποβάθρου της στην Αθηναϊκή πολιτική οντότητα και ιστορία, και πιθανώτατα αμέσως μετά την ναυμαχία του 480 π.Χ.,¹¹ σε φάση έξαρσης της τιμής των Αιακιδών και ιδίως του Αίαντος (για την συμβολή τους, σύμφωνα με τις δοξασίες, στην νίκη) και της συνακόλουθης ένταξης των *Αιαντείων* στο Αθηναϊκό εφηβικό εορτολόγιο.
4. Η ύπαρξη του μεγάλου λάκκου (βόθρου εναγισμάτων) στην φυσική εξέδρα του τεμένους, σε συνδυασμό με το πλήθος των μαρτυριών (κεραμικών και άλλων) για προτίμηση σε υγρές προσφορές (σε νερό, οίνο, μελίκρατο και

9. Π.χ. Culley 1975. Culley 1977. Πάλλας 1994.

10. Την οποίαν, όμως, οι Culley και Πάλλας τοποθετούν (υποθετικά) σε άλλα σημεία της νήσου.

11. Ως υπόμνηση, στο πλαίσιο ευρύτερων συσχετισμών, το τέλος των Περσικών Πολέμων στην Ελλάδα συμπίπτει με ένα μεγάλο γεγονός της παγκόσμιας πνευματικής ιστορίας: τον θάνατο του Κομφούκιου στο Lu της Κίνας το 479 π.Χ. (δηλαδή 10 έτη πριν την γέννηση του Σωκράτη).

αίμα της θυσίας) υποδηλώνει άσκηση νεκρικής λατρείας–ηρωολατρίας (ενδεχομένως και μαντικές ιεροπραξίες), απευθυνόμενης στο πνεύμα μεγάλου νεκρού και κορυφαίου προσώπου του τοπικού θρυλικού κύκλου, η οποία μπορεί κάλλιστα να μεταφέρθηκε αργότερα στην πόλη της Σαλαμίνας στην ανατολική κατή, στην σημερινή περιοχή του Αμπελακίου.

5. Το γεγονός ότι στο Πυργιακόνι τεκμηριώνεται, με πλήθος αρχαιολογικών στοιχείων, η λειτουργία, επί μακρό διάστημα, ενός επίσημα καθιερωμένου και καλά οργανωμένου, δημοσίου (Αθηναϊκού) ιερού, εκ των σπουδαιότερων επί της νήσου.
6. Η καταπάτηση τμημάτων (γαιών) του τεμένου, με την εγκατάσταση διανοχικών ποιμνιοστασιών από γεωργοκτηνοτρόφους σε ύστερους Ελληνιστικούς–πρώιμους Ρωμαϊκούς χρόνους, όπως βεβαιώνεται με πλήθος επιφανειακών μαρτυριών στα νοτιοδυτικά-νοτιοανατολικά του κυρίως λατρευτικού χώρου, δικαιολογεί απόλυτα την ένταξή του στο γενικό σχέδιο αποκατάστασης της εγγείου ιδιοκτησίας σημαντικών Αθηναϊκών ιερών στην Σαλαμίνα (και επομένως την εκ νέου οριοθέτησή του), όπως προκύπτει από την επιγραφή IG II², 1035.

Το όλο λατρευτικό σύστημα στο Πυργιακόνι μπορεί, επομένως, να θεωρηθεί το Σαλαμινιακό πάρισον του περιφήμου *Αιαντείου* της Τρωάδος, με το *μνήμα και ιερόν και ανδριάντα* του ήρωος, που δεν θα μπορούσε να παραμείνει άτυμβος στην πατρίδα του, σε χώρο, μάλιστα, όπου συνδέονται με άρρηκτο τρόπο Μυκηναϊκά και Κλασικά στοιχεία της λατρείας.

Με βάση τις μαρτυρίες στο πεδίο των Κανακίων, το τελικό συμπέρασμα, που ήδη διαγράφεται, είναι δυνατόν να έχει καταλυτικές προεκτάσεις στην έρευνα για την ιστορικότητα του Έπους και την υπόσταση των πρωταγωνιστών του.

(Γ. Λ.)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Culley, G. R. 1975: "The Restoration of Sanctuaries in Attica: IG II², 1035", *Hesperia*, vol. 44, σσ. 207-223.
- Culley, G. R. 1977: "The Restoration of Sanctuaries in Attica, II", *Hesperia*, vol. 46, σσ. 282-298.
- Maran, J. 2006: "Mycenaean Citadels as Performative Space", στο J. Maran, C. Juwig, H. Schwengel και U. Thaler (επιμ. έκδ.), *Constructing Power. Architecture, Ideology and Social Practice*, Geschichte, Forschung und Wissenschaft 19, LIT-Verlag, σσ. 75-88.
- Μαρινάτος, Σπ. 1934: «Τίρυνς», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 23, Αθήνα, σσ. 53-64.
- Πάλλας, Δ. 1994: «Αρχαιολογικές επισημάνσεις στη Σαλαμίνα», *ΑΔ* 42 (1987), Μελέτες, σσ. 169-230.

ΚΑΝΑΚΙΑ: ΣΧΕΤΙΖΟΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Koutsoyannis, P., 2012: "The 3rd Salamis of Hellenism: A narrative on the legend of Teukros and the exodus from Mycenaean Salamis", στο Γ. Γ. Λώλος (επιμ. έκδ.), *Σαλαμίς Ι, Συμβολή στην Αρχαιολογία του Σαρωνικού, Δωδώνη, Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, Παράρτημα Αρ. 83, Ιωάννινα, 2012, σσ. 219-273.
- Lolos, Y. G. 2001: "Dark Age Citadels in Southern Salamis", στο V. Karageorghis και Chr. E. Morris (επιμ. έκδ.), *Defensive Settlements of the Aegean and the Eastern Mediterranean after c. 1200 B.C., Proceedings of an International Workshop held at Trinity College, Dublin, 7th-9th May, 1999*, Nicosia, σσ. 115-136.
- Λώλος, Γ. Γ. 2002: «Τάλαντο χαλκού από την Σαλαμίνα», περ. *Ενάλια*, τόμ. VI, σσ. 73-80.
- Λώλος, Γ. Γ. 2003α: «Μυκηναϊκή Σαλαμίς: Οι έρευνες των ετών 2000-2002», *Δωδώνη, Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, τόμος 32, σσ. 17-98.
- Lolos, Y. G. 2003β: "Cypro-Mycenaean Relations ca. 1200 B.C.: Point Iria in the Gulf of Argos and Old Salamis in the Saronic Gulf", στο V. Karageorghis και N. Stampolidis (επιμ. έκδ.), *ΠΛΟ-ΕΣ, Interconnections in the Mediterranean 16th-6th c. B.C., Proceedings of the International Symposium held at Rethymnon, Crete, September 29th-October 2nd 2002*, Published by the University of Crete and the A. G. Leventis Foundation, Athens, σσ. 101-116.
- Λώλος, Γ. Γ. 2007α: «Το Μυκηναϊκό άστυ της Σαλαμίνας», στο Ελ. Κονσολάκη (επιμ. έκδ.), *Έπαθλον: Αρχαιολογικό Συνέδριο προς τιμήν του Αδώνιδος Κ. Κύρου, Πόρος, 7-9 Ιουνίου 2002*, Αθήνα, σσ. 221-252.
- Λώλος, Γ. Γ. 2007β: «Ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες στη νότια Σαλαμίνα κατά το 2006, Έκθεση αποτελεσμάτων», *Ακάμας, Ενημερωτικό Δελτίο του Ομίλου Ανάδειξης Μνημείων Σαλαμίνας*, Αρ. 1, σσ. 2-4.
- Λώλος, Γ. Γ. 2008α: «Ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες στη νότια Σαλαμίνα κατά το 2007, Έκθεση αποτελεσμάτων», *Ακάμας, ό.π.*, Αρ. 2, σσ. 2-4.
- Λώλος, Γ. Γ. 2008β: "The Mycenaean settlement on the island of Salamis in the Saronic Gulf (c. 1390-1190 B.C.)", στο Y. Tzedakis, H. Martlew και M. K. Jones (επιμ. έκδ.), *Archaeology Meets Science*:

- Biomolecular Investigations in Bronze Age Greece*, Oxbow books, Oxford, σσ. 263-268.
- Λώλος, Γ. Γ. 2009α: «Ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες στη νότια Σαλαμίνα κατά το 2008, Έκθεση αποτελεσμάτων», *Ακάμας*, ό.π., Αρ. 3, σσ. 2-8.
- Lolos, Y. G. 2009β: “Salamis ca. 1200 B.C.: Connections with Cyprus and the East”, στο E. Borgna και P. Cassola Guida (επιμ. έκδ.), *From the Aegean to the Adriatic: social organisations, modes of exchange and interaction in the Post-palatial Times (12th-11th c. B.C.)*, *International Workshop, 1-2 December 2006*, Università di Udine, Dipartimento di Storia e Tutela dei Beni Culturali, σσ. 29-45.
- Λώλος, Γ. Γ. 2010α: «Ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες στη νότια Σαλαμίνα κατά το 2009, Έκθεση αποτελεσμάτων», *Ακάμας*, ό.π., Αρ. 4, σσ. 2-9.
- Lolos, Y. G. 2010β: “A shrine within the sovereign complex on the Mycenaean acropolis of Salamis”, στο Evangelia Papadopoulou–Chryssikopoulou–Vassilis Chryssikopoulos (επιμ. έκδ.), *ΑΧΑΙΟΣ, Studies Presented to Thanassis Papadopoulos*, υπό εκτύπωση.
- Λώλος, Γ. Γ. 2011: «Ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες στη νότια Σαλαμίνα κατά το 2010», *Ακάμας*, ό.π., Αρ. 5, σσ. 2-9.
- Λώλος, Γ. Γ. 2012α: «Ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες στη νότια Σαλαμίνα κατά το 2011, Μέρος Α΄, Έκθεση αποτελεσμάτων», *Ακάμας*, ό.π., Αρ. 6, σσ. 2-10.
- Λώλος, Γ. Γ. 2012β: «Η πρωτεύουσα του Τελαμώνιου Αίαντος: Αρχαιολογία και Ιστορία», στο Γ. Γ. Λώλος (επιμ. έκδ.), *Σαλαμίς Ι, Συμβολή στην Αρχαιολογία του Σαρωνικού, Δωδώνη, Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, Παράρτημα Αρ. 83, Ιωάννινα 2012, σσ. 15-66.
- Λώλος, Γ. Γ. 2013α: «Ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες στη νότια Σαλαμίνα κατά το 2012, Μέρος Α΄, Έκθεση αποτελεσμάτων», *Ακάμας*, ό.π., Αρ. 7, σσ. 2-10.
- Lolos, Y. G. 2013β: “Conservation of Mycenaean Pottery from Kanakia, Salamis (2012)”, *Ακάμας*, ό.π., Αρ. 7, σσ. 18-20.
- Λώλος, Γ. Γ. 2013γ: «Νεώτερα πορίσματα από την εξέλιξη της Πανεπιστημιακής Ανασκαφής Σαλαμίνας», στο Μ. Δόγκα–Τόλη και Στ. Οικονόμου (επιμ. έκδ.), *Αρχαιολογικές Συμβολές, Τόμος Α: Αττική*, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Αθήνα, σσ. 81-91.
- Λώλος, Γ. Γ. 2014α: «Ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες στη νότια Σαλαμίνα κατά το 2013, Μέρος Α΄, Έκθεση αποτελεσμάτων», *Ακάμας*, ό.π., Αρ. 8, σσ. 2-7.
- Lolos, Y. G. 2014β: “Conservation of Mycenaean Pottery from Kanakia, Salamis (2013)”, *Ακάμας*, ό.π., Αρ. 8, σσ. 15-17.
- Λώλος, Γ. Γ. 2015α: «Ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες στη νότια Σαλαμίνα κατά το 2014, Μέρος Α΄, Έκθεση αποτελεσμάτων», *Ακάμας*, ό.π., Αρ. 9, σσ. 2-8.
- Lolos, Y. G. 2015β: “Conservation of Mycenaean pottery from Kanakia, Salamis, 2014”, *Ακάμας*, ό.π., Αρ. 9, σσ. 12-14.
- Λώλος, Γ. και Χρ. Μαραμπέα 2003: «Σχηματολόγιο κεραμεικής από την έρευνα της Μυκηναϊκής ακρόπολης της Σαλαμίνας κατά το 2000», *Δωδώνη, Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, τόμος 32, σσ. 99-179.
- Lolos, Y., Marabea, Chr. και V. Oikonomou 2007: “Ajax’s capital. The seat of the maritime kingdom of Salamis”, στο C. Pepe (επιμ. έκδ.), *Men, Lands and Seas, L’ archeologia nel mare*, *Atti*

- del Convegno, Napoli, 27-28 Giugno 2006, Quaderni della ricerca scientifica 7, Universita degli Studi Suor Orsola Benincasa, Napoli, σσ. 114-127.*
- Λώλος, Γ. και Χρ. Μαραμπέα 2012: «Η αεροφωτογράφιση της Μυκηναϊκής ακρόπολης της Σαλαμίνας», στο Γ. Γ. Λώλος (επιμ. έκδ.), *Σαλαμίς Ι, Συμβολή στην Αρχαιολογία του Σαρωνικού, Δωδώνη, Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, Παράρτημα Αρ. 83, Ιωάννινα, σσ.149-160.
- Λώλος, Γ. Γ. και Χρ. Μαραμπέα 2016: *Κανάκια, Μυκηναϊκή ακρόπολη (Αίαντος)*, Δίγλωσσο πολύπτυχο, Πανεπιστημιακή Ανασκαφή Σαλαμίνας και Ακάμας, Όμιλος Ανάδειξης Μνημείων Σαλαμίνας, Οδηγός Ανάδειξης Αρ. 2.
- Marabea, Chr. 2007α: “Well-harboured Salamis. Reaching the Mycenaean acropolis of Salamis from the ports”, στο C. Pepe (επιμ. έκδ.), *Men, Lands and Seas, L' archeologia nel mare, Atti del Convegno, Napoli, 27-28 Giugno 2006, Quaderni della ricerca scientifica 7, Universita degli studi Suor Orsola Benincasa, Napoli, σσ. 128-137.*
- Marabea, Chr. 2007 β: “Study and Publication of Pottery from Mycenaean Salamis: Progress report for 2006”, *Ακάμας, ό.π.*, Αρ. 1, 2007, σσ. 5-6.
- Marabea, Chr. 2008: “Study and Publication of Pottery from Mycenaean Salamis: Progress report for 2007”, *Ακάμας, ό.π.*, Αρ. 2, 2008, σσ. 5-6.
- Marabea, Chr. 2009: “Study and Publication of Pottery from Mycenaean Salamis: Progress report for 2008”, *Ακάμας, ό.π.*, Αρ. 3, 2009, σσ. 9-13.
- Μαραμπέα, Χρ. 2010α: *Το Ανατολικό Κτηριακό Συγκρότημα ΙΑ-ΙΒ-ΙΔ στη Μυκηναϊκή ακρόπολη στα Κανάκια Σαλαμίνας: Περιεχόμενο και λειτουργία*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (<http://thesis.ekt.gr/21813>).
- Marabea, Chr. 2010β: “The maritime contacts of Mycenaean Salamis”, *Archeomed, II° Workshop Internazionale: L'Archeologia Subacquea Mediterranea incontra l'Oriente, 26-27 Febbraio 2010*, Vesuvian Institute, Castellammare di Stabia, υπό εκτύπωση.
- Marabea, Chr. 2010γ: “Study and Publication of Pottery from Mycenaean Salamis IV: Progress report for 2009”, *Ακάμας, ό.π.*, Αρ. 4, 2010, σσ. 10-12.
- Μαραμπέα, Χρ. 2011: «Το Ανατολικό Κτηριακό Συγκρότημα στη Μυκηναϊκή ακρόπολη στα Κανάκια Σαλαμίνας: Γενική θεώρηση», *Ακάμας, ό.π.*, Αρ. 5, 2011, σσ. 10-17.
- Μαραμπέα, Χρ. 2012α: «Η εγκατάλειψη της Μυκηναϊκής ακρόπολης στα Κανάκια Σαλαμίνας: Μαρτυρίες από το Ανατολικό Συγκρότημα και άλλα οικοδομήματα», στο Γ. Γ. Λώλος (επιμ. έκδ.), *Σαλαμίς Ι, Συμβολή στην Αρχαιολογία του Σαρωνικού, Δωδώνη, Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, Παράρτημα Αρ. 83, Ιωάννινα, σσ. 161-217.
- Μαραμπέα, Χρ. 2012β: «Ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες στη νότια Σαλαμίνα κατά το 2011, Μέρος Β΄, Το Μυκηναϊκό κτήριο στο Πυργιακόνι και η θέση του στον περιβάλλοντα χώρο: Πρώτες εκτιμήσεις», *Ακάμας, ό.π.*, Αρ. 6, σσ. 11-17.
- Μαραμπέα, Χρ. 2013: «Το Κτήριο Δ στη Μυκηναϊκή ακρόπολη των Κανακίων», *Ακάμας, ό.π.*, Αρ. 7, σσ. 11-17.
- Μαραμπέα, Χρ. 2014α: «Ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες στη νότια Σαλαμίνα κατά το 2011, Μέρος Β΄, Το Μυκηναϊκό κτήριο στο Πυργιακόνι: Νέα δεδομένα», *Ακάμας, ό.π.*, Αρ. 8, σσ. 8-14.

- Μαραμπέα, Χρ. 2014β: *Ανασκαφικές Οδηγίες, Σημειώσεις για τους φοιτητές περί μεθόδων, τεχνικών και εφαρμογών*, Β' έκδοση, Ιωάννινα.
- Μαραμπέα, Χρ. 2015: «Νέα στοιχεία για το Μυκηναϊκό κτήριο στο Πυργιακόνι», *Ακάμας, Ενημερωτικό ό.π.*, Αρ. 9, σσ. 9-11.
- Μαρή, Αλ. 2012: «Νεολιθικής Σαλαμίνας συνέχεια: Η περίπτωση του οικισμού των Κανακίων», στο Γ. Γ. Λώλος (επιμ. έκδ.), *Σαλαμίς Ι, Συμβολή στην Αρχαιολογία του Σαρωνικού, Δωδώνη, Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, Παράρτημα Αρ. 83, Ιωάννινα, σσ. 67-93.
- Οικονομίδης, Στ. 2015: «Πυργιακόνι Σαλαμίνας: Μερικές παρατηρήσεις για την τοιχοδομία του Μυκηναϊκού συγκροτήματος και του Κλασικού τεμένους», *Ακάμας, ό.π.*, Αρ. 9, σσ. 15-17.
- Οικονομου, V. A. 2012: "Introducing computing methods at the research of the Mycenaean acropolis of Salamis: A GIS-based archaeological study on the issue of fortification", στο Γ. Γ. Λώλος (επιμ. έκδ.), *Σαλαμίς Ι, Συμβολή στην Αρχαιολογία του Σαρωνικού, Δωδώνη, Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, Παράρτημα Αρ. 83, Ιωάννινα, σσ. 95-148.

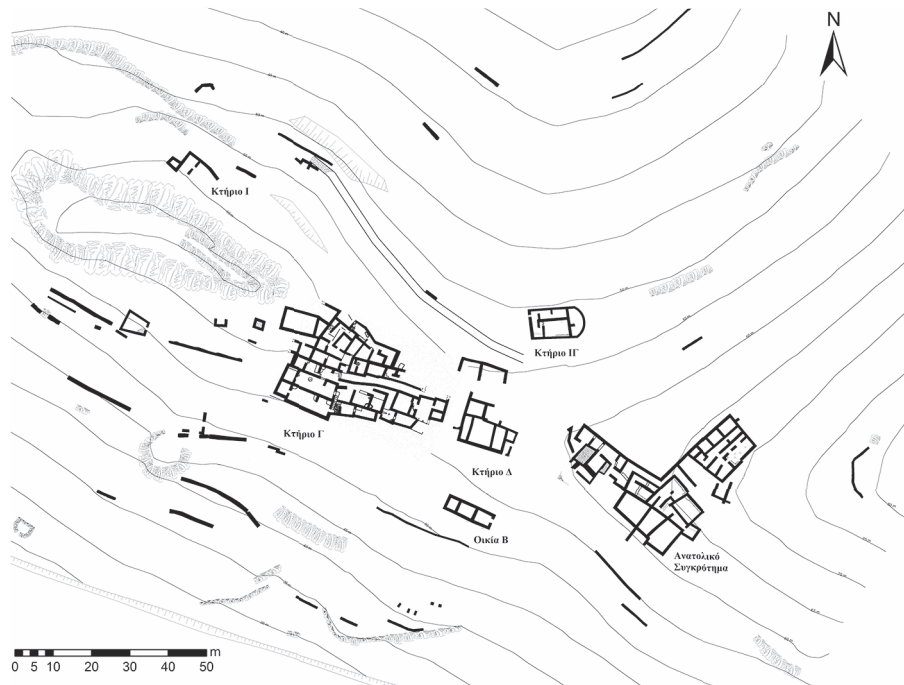
Εικ. 1. Χάρτης της Σαλαμίνας, στον οποίο σημειώνονται τα Κανάκια και άλλες αρχαιολογικές θέσεις (σχεδίαση: Γ. Διαμαντόπουλος)

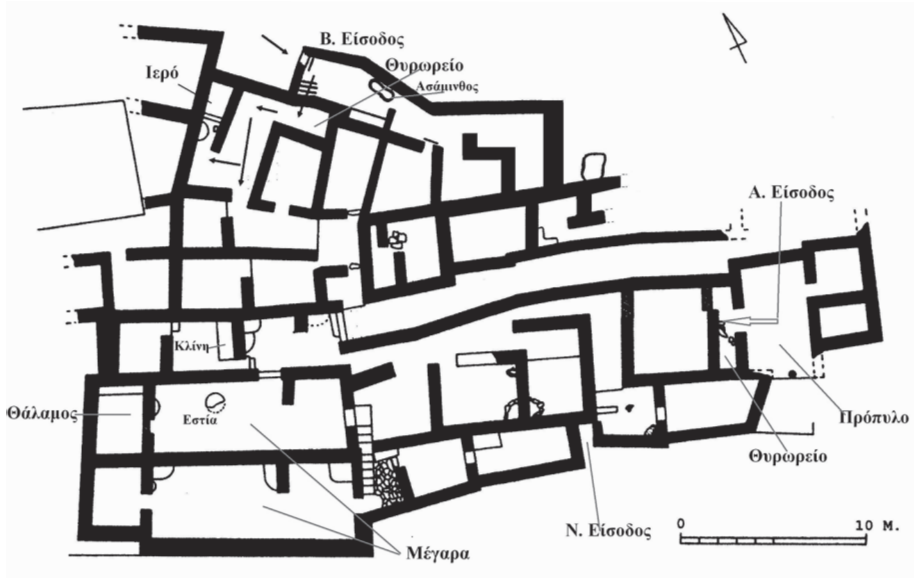
Εικ. 2. Σαλαμίς, Κανάκια. Η Μυκηναϊκή ανακτορική ακρόπολη, από τα βορειοδυτικά

Εικ. 3. Σαλαμίς, Κανάκια. Άποψη της Μυκηναϊκής ανακτορικής ακρόπολης, από τα νοτιοανατολικά. Ξεχωρίζει το Κτήριο Γ

Εικ. 4. Σαλαμίς, Κανάκια. Κάτοψη της Μυκηναϊκής ακρόπολης (2012)

Εικ. 5. Σαλαμίς, Κανάκια, Μυκηναϊκή ακρόπολη. Κάτοψη του κεντρικού Κτηρίου Γ (2012)

Εικ. 6. Σαλαμίς, Κανάκια, Μυκηναϊκή ακρόπολη. Το μικρό ιερό στην βόρεια πτέρυγα του Κτηρίου Γ, από τα νότια

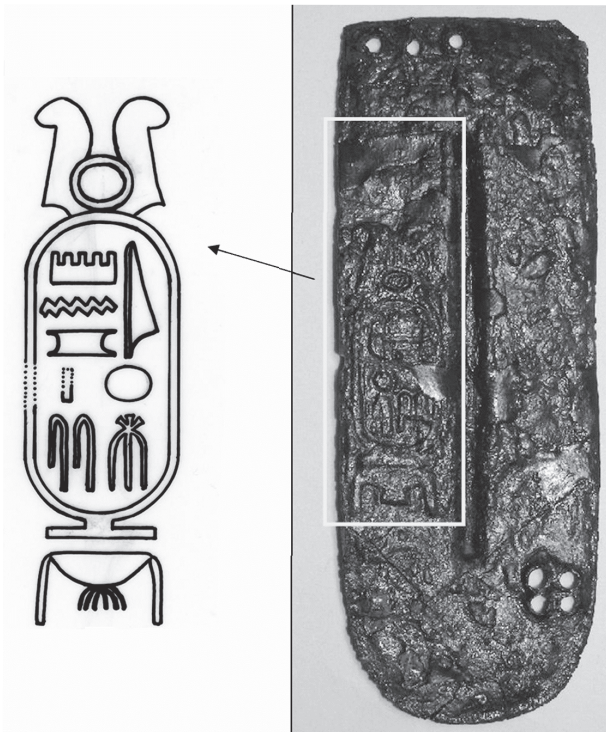
Εικ. 7. Σαλαμίς, Κανάκια, Μυκηναϊκή ακρόπολη. Άποψη του Ανατολικού Συγκροτήματος, από τα δυτικά

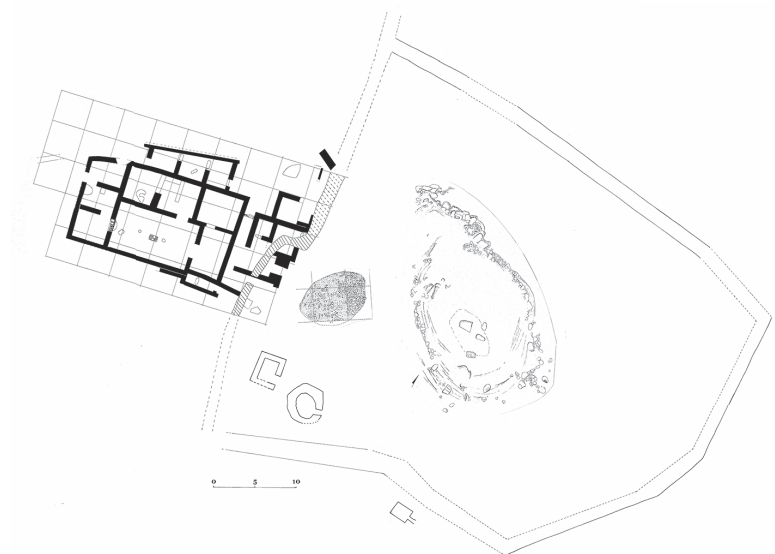
Εικ. 8. Αρχαιολογικό Μουσείο Σαλαμίνας. Η προθήκη με επιλεγμένα ευρήματα από την Μυκηναϊκή ακρόπολη των Κανακίων και άλλες θέσεις στην νότια Σαλαμίνα

Εικ. 9. Σαλαμίς, Κανάκια, Μυκηναϊκή ακρόπολη.
Τμήμα Κυπριακού ταλάντου χαλκού (13^{ος}-αρχές 12^{ου} αι. π.Χ.)

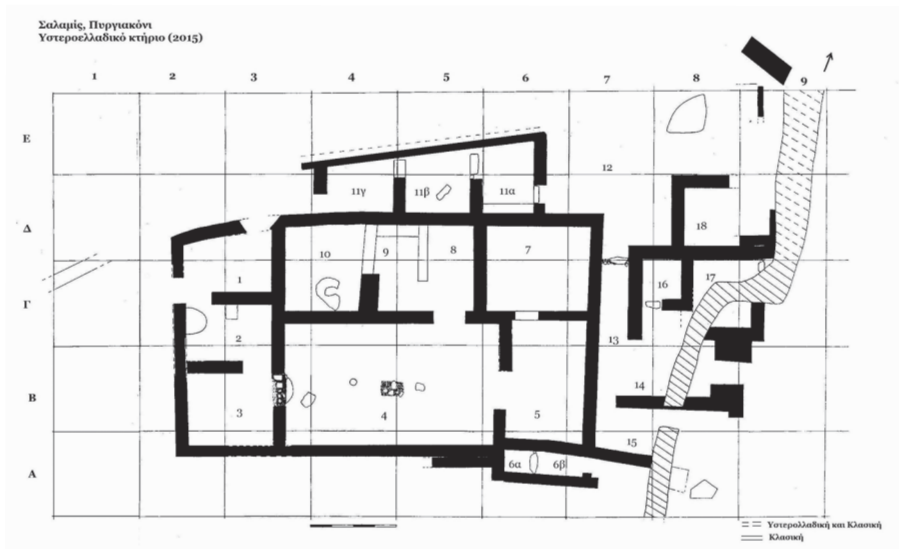
Εικ. 10. Σαλαμίς, Κανάκια, Μυκηναϊκή ακρόπολη.
Χάλκινη φολίδα από πανοπλία Ανατολικού τύπου, σφραγισμένη με την δέλτο του Φαραώ Ραμσή Β' (σχέδιο: J. Phillips)

Εικ. 11. Σαλαμίς, Πυργιακόνι. Κάτοψη του Μυκηναϊκού συστήματος αποτελούμενου από τον τύμβο, την χαμηλή εξέδρα και το μεγάλο λατρευτικό κτήριο. Κάτω αριστερά: κυκλωτερής κρήνη και φυλακείο(;) του Κλασικού τεμένους, και κάτω: Πρωτοβυζαντινός “Τάφος Πάλλα” (αποτυπώσεις: Γ. Μακρής, Στ. Οικονομίδης, Χρ. Μαραμπέα, 2009-2015)

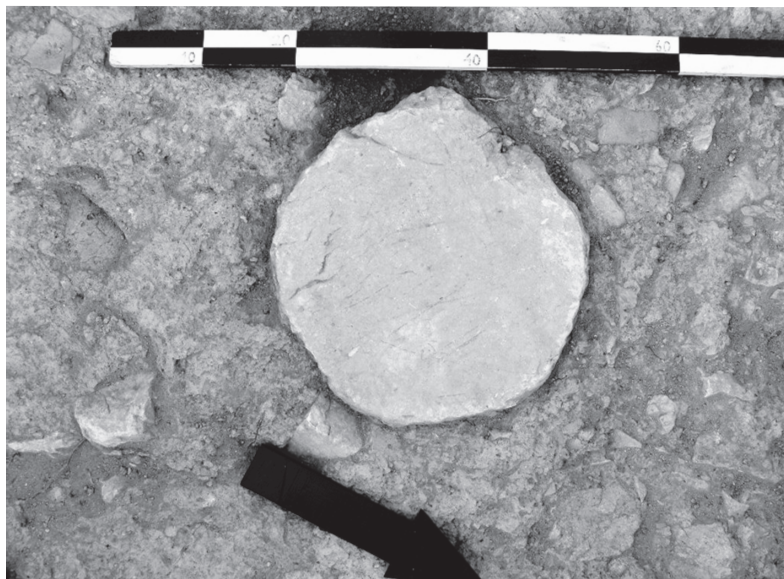
Εικ. 12. Σαλαμίς, Πυργιακόνι. Ο Μυκηναϊκός τύμβος-κενοτάφιο, με το διπλό τεχνητό όρυγμα (εναγιστήριο) στην κορυφή του, από τα νοτιοανατολικά (φωτογρ. Ά. Σέχου)

Εικ. 13. Σαλαμίς, Πυργιακόνι. Κάτοψη του Μυκηναϊκού λατρευτικού κτηρίου (αποτύπωση: Χρ. Μαραμπέα, 2015)

Εικ. 14. Σαλαμίς, Πυργιακόνι. Άποψη του Μυκηναϊκού λατρευτικού κτηρίου, από τα δυτικά (φωτογρ. Α Σέχου, 2013)

Εικ. 15. Σαλαμίς, Πυργιακόνη. Η μία εκ των δύο λιθίνων βάσεων κίωνων στο δάπεδο της μεγάλης υπόστυλης αίθουσας του Μυκηναϊκού λατρευτικού κτηρίου

Εικ. 16. Σαλαμίς, Πυργιακόνη, Μυκηναϊκό λατρευτικό κτήριο. Άποψη του αύλειου χώρου μπροστά από την βόρεια είσοδο του κτηρίου, από τα βόρεια/βορειοανατολικά (φωτογρ. Α. Σέχου, 2014)

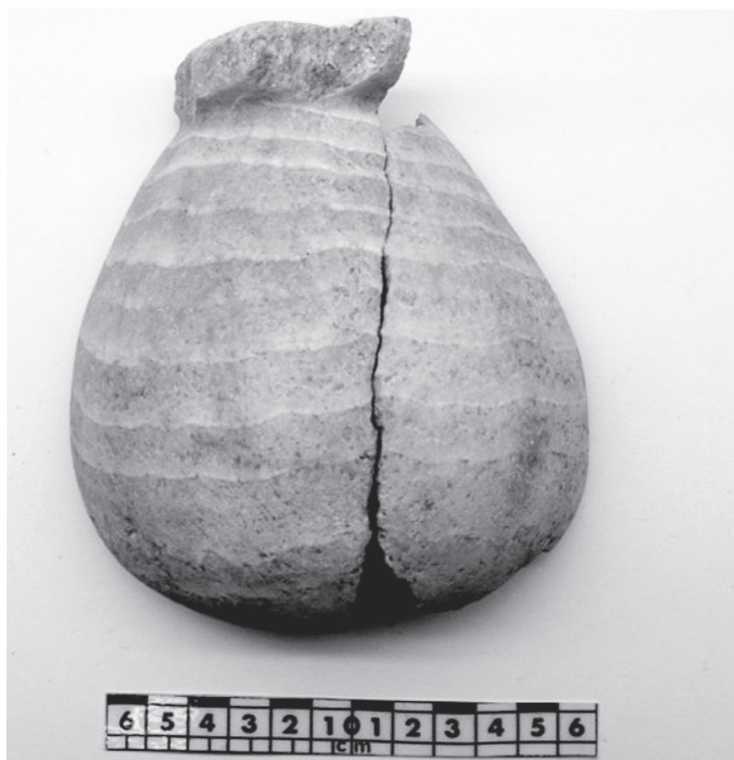
Εικ. 17. Σαλαμίς, Πυργιακόνι, Μυκηναϊκό λατρευτικό κτήριο.
Μαγειρική τριποδική χύτρα, από την Αίγινα

Εικ. 18. Σαλαμίς, Πυργιακόνι, Μυκηναϊκό λατρευτικό κτήριο. Γραπτό απιόσχημο ρυτό

Εικ. 19. Σαλαμίς, Πυργιακόνι, Μυκηναϊκό λατρευτικό κτήριο. Αγγεία κλειστού σχήματος (μικρός ακόσμητος απιόσχημος αμφορέας και γραπτό αλάβαστρο)

Εικ. 20. Σαλαμίς, Πυργιακόνι, Μυκηναϊκό λατρευτικό κτήριο. Δύο συγκολλώμενα θραύσματα Αιγυπτιακού αλαβάστρου (ευρήματα του 2013)

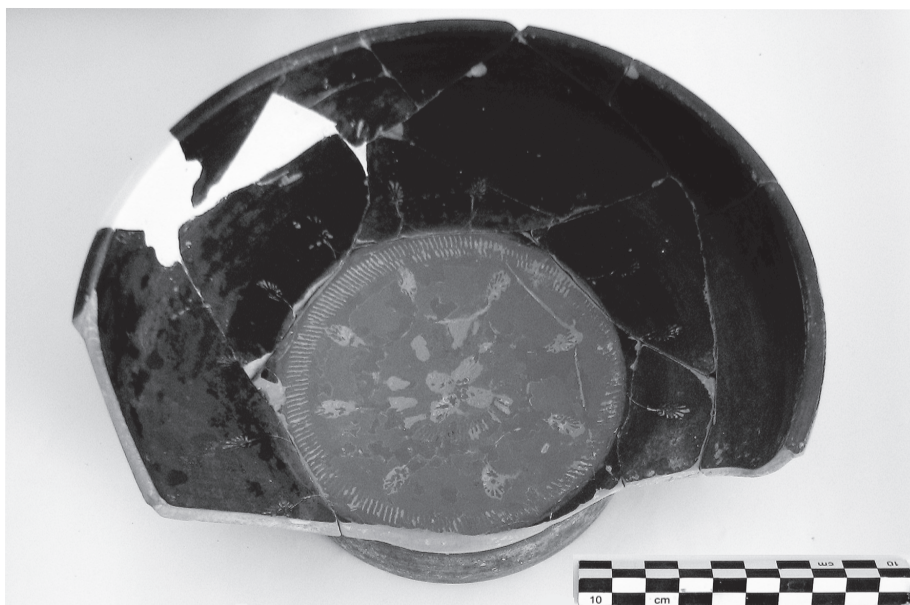
Εικ. 21. Σαλαμίς, Πυργιακόνι, Κλασικό τέμενος. Άποψη του μετώπου του ιερού βράχου (από τα νότια/νοτιοανατολικά), με τις αποκαλυφθείσες κατασκευές, μπροστά

Εικ. 22. Σαλαμίς, Πυργιακόνι, Κλασικό τέμενος. Άποψη του μακρόστενου χώρου καθαριμών (από τα νοτιοδυτικά) στο κατώτερο επίπεδο του τεμένους

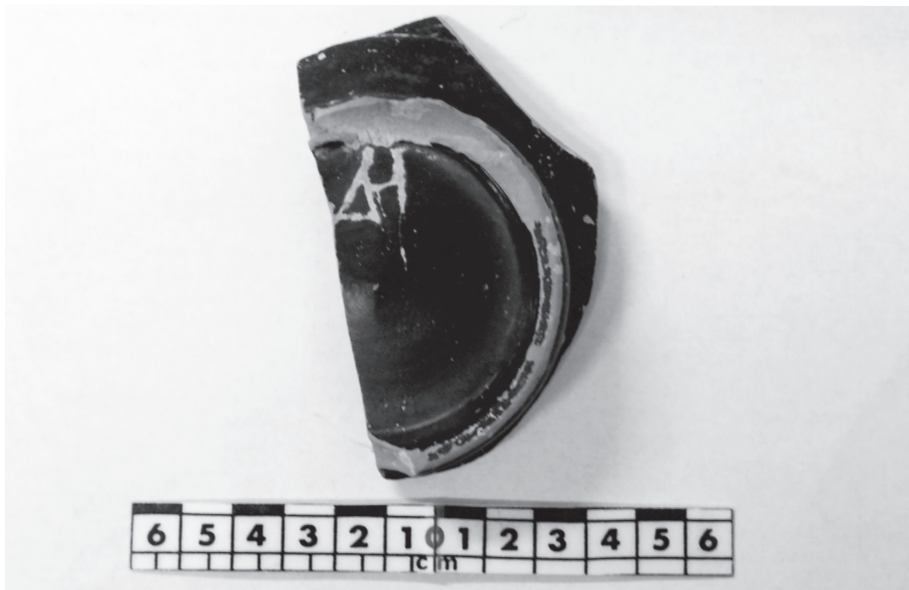
Εικ. 23. Σαλαμίς, Πυργιακόνι, Κλασικό τέμενος. Αποψη της ναϊσκόμορφης κατασκευής, με το λίθινο βάθρο αναθήματος, στο κατώτερο επίπεδο του τεμένους (από τα βόρεια)

Εικ. 24. Σαλαμίς, Πυργιακόνι, Κλασικό τέμενος. Μεγάλη μελαμβραφής φιάλη (4^{ος} αι. π.Χ.)

Εικ. 25. Σαλαμίς, Πυργιακόνι, Κλασικό τέμενος. Τμήμα Αττικού ερυθρόμορφου κωδωνόσχημου κρατήρα (ύστατος 5^{ος} αι. π.Χ.)

Εικ. 26. Σαλαμίς, Πυργιακόνι, Κλασικό τέμενος. Θραύσμα δακτυλιόσχημης βάσης ανοικτού μελαμβαφούς αγγείου με την επιγραφή ΔΗ: δημόσιον

Εικ. 27. Σαλαμίς, Πυργιακόνι, Κλασικό τέμενος.
Αργυρή Αθηναϊκή δραχμή (ύστερος 5^{ος} αι. π.Χ.)

